

Тања МИЛОСАВЉЕВИЋ*

ЦРНОГОРСКИ ГОВОРИ У СРПСКОМ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКОМ ЗБОРНИКУ И
ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ФИЛОЛОГУ

Сажетак: Од свих штокавских говора они у Црној Гори су сразмерно најбоље описани, а разлог научног интересовања за ове говоре Ивић налази у њиховој јакој издиференцираности, у разноликости и богатству језичких појава (Ивић 1991: 225). Важан фактор који је допринео квантитету и квалитету испитаности језичког материјала са црногорског ареала јесте чињеница да су на том пољу најактивнији и најзаслужнији дијалектолози из Црне Горе, који свој матерњи говор стручно истражују и научно га репрезентују у оквирима опште слике дијалектолошке делатности на тлу српскохрватског језика. Тежиште овога чланка усмерено је на радове о црногорским говорима објављене у два еминентна лингвистичка часописа, које издају Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ — *Српском дијалектолошком зборнику и Јужнословенском филологу*. У распону од осамдесет година (од 1927. до 1997) у овим публикацијама објављено је четрнаест монографија посвећених опису неких аспеката језичке структуре црногорских говора, два речника (*Речник Зајарача* и *Речник Куча*), лексикографски материјал из Пиве и Васојевића, грађа из говора Спича, радови о појединим фонетским и морфолошким појавама у локалним говорима, о карактеристикама Његошевог језика и бројни прикази студија и текстова тематски везаних за дијалекатски простор Црне Горе. Преглед радова штампаних у два водећа лингвистичка национална часописа показује солидну заступљеност црногорских говора у дијалектолошким

* Др Тања Милосављевић, Институт за српски језик САНУ, Београд

описима српских народних говора, али неуједначену динамику у различитим периодима. Језички материјал са подручја Црне Горе обележава Белићеву епоху уређивања ових гласила, интензивно се презентује и у временском интервалу од 1965. до 1997, који можемо означити „Ђупићевим раздобљем“, док двехиљадитих година фреквентност радова о црногорским говорима у *СДЗД*-у и *ЈФ*-у опада.

Кључне речи: црногорски говори, *Српски дијалектолошки зборник*, *Јужнословенски филолоџ*

Пресек стања у проучавању говора Црне Горе начињен је 1983. године на научном скупу *Црногорски говори. Резултати досадашњих истраживања и даљи рад на њиховом проучавању* показао је да су „од свих штокавских говора они у Црној Гори сразмерно најбоље описани“ (Ивић 1991: 225), што документује *Библиографија говора Црне Горе* Драга Ђупића са 568 јединица (Ђупић 1984). Прегледи и анализе дотадашњих истраживања и описивања црногорских говора представљени у истоименом зборнику, објављеном у издању Црногорске академије наука и умјетности 1984, нуде исцрпне и прецизне податке о раду на испитивању народних говора на датом говорном подручју и дају свеобухватан, вишедимензионалан и слојевит приказ остварених дијалектолошких резултата. Почети лингвистичких истраживања на тлу Црне Горе везују се за прилог Вука Караџића у предговору *Српским народним пословицама* из 1836. о особинама црногорских говора. Вук се осврће на стање у „јужним говорима“ првенствено из разлога што је на том простору чуо и забележио глас *x* и овом га збирком увео у фонетски систем. Износећи запажања о неким карактеристичним цртама народних говора у Црној Гори, Вук је мање-више прецизно одредио ареале њиховог простирања. Дијалекатски подаци са терена Црне Горе научној обради подвргнути су у монографији о штокавским говорима Милана Решетара (1900), тако да су дијалектолошком методолошком апаратуром у овој обимној акценолошкој студији издвојене најважније црногорске акценатске изоглосе. Из перспективе Митра Пешикана Вуков и Решетаров рад представљају прву и другу фазу у прикупљању и обрађивању грађе са црногорског терена (Пешикан 1965: 4). Павле Ивић јасно разликује две епохе у општем упознавању и научном проучавању црногорских народних говора. Прва обележава период

пре 1927. године, а карактеришу је некохерентни радови Вука Караџића, Милана Решетара, Димитрија Милаковића, Павла Ровинског, Бранка Милетића, Ивана Поповића, Пјера Јакобсена, разноврстни по формату, садржини, вредности, са интересовањем искључиво за зетско-ловћенске говоре. Другу епоху, која траје од 1927, Ивић назива „златним веком проучавања црногорских говора“, када се са појавом међуратне генерације лингвиста из Белићеве школе црногорски дијалекти интензивно испитују. У методолошком смислу ти се радови уклапају у белићевску концепцију детаљног изучавања штокавских дијалеката (Ивић 1991: 227–228). Од свих штокавских говора они у Црној Гори су сразмерно најбоље описани, а разлог научног интересовања за ове говоре Ивић налази у њиховој јакој издиференцираности, у разноликости и богатству језичких појава (Ивић 1991: 225). Важан фактор који је допринео квантитету и квалитету испитаности језичког материјала са црногорског ареала јесте чињеница да су на том пољу најактивнији и најзаслужнији дијалектолози из Црне Горе, који свој матерњи говор стручно истражују и научно га репрезентују у оквирима опште слике дијалектолошке делатности на тлу српскохрватског језика.

Тежиште овога чланка усмерено је на радове о црногорским говорима¹ објављене у два еминентна лингвистичка часописа, које издају Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ — *Српском дијалектолошком зборнику* и *Јужнословенском филолоџу*. *Српски дијалектолошки зборник* (СДЗБ) први је српски специјализовани лингвистички часопис, посвећен народним говорима. Покренуо га је Александар Белић 1905. године. У првом броју објављена је Белићева студија *Дијалекти источне и јужне Србије*, којом су постављена основна методолошка начела традиционалне дијалектологије, примењена најпре у језичкој анализи призренско-тимочких говора. Првобитна концепција часописа одржава се готово сто двадесет година захваљујући уредницима издања који су наставили да промовишу народне говоре српског језичког простора и после смрти Александра Белића 1960. године. Белићева научна оријентација ка систематском изучавању

¹ Под детерминантом „црногорски“ подразумевамо говоре на територији Црне Горе.

дијалеката реализована је у другој половини 20. и прве две деценије 21. века захваљујући уредништву Зборника, академицима Михаилу Стевановићу (уредник од 1960. до 1974, књ. XIV–XX), Павлу Ивићу (1976–1999, књ. XXI–XLVIII), Александру Младеновићу (2002–2010, књ. XLIX–LV), Слободану Реметићу (од 2010, књ. LVI–LXV/2). Од *Дијалеката источне и јужне Србије* (1905) до *Речника говора Лужнице* (2018) објављено је шездесет пет бројева *СДЗБ-а*, а квалитет радова обезбедио му је статус водећег часописа националног значаја и једног од најрепрезентативнијих гласила овога типа у славистичком свету. У *Српском дијалектолошком зборнику* публиковане су значајне монографске студије и оригинални научни чланци из области дијалектолошких проучавања српских народних говора, а најпотпуније и најтемељније истражени су и описани говори југоисточне Србије и Црне Горе.

У словенској славистичкој периодици посебно место заузима *Јужнословенски филолоџ* (ЈФ) и по својој концепцији, и по значају радова који се на његовим страницама објављују, и по дужини трајања. Основали су га 1913. године Александар Белић и Љубомир Стојановић са идејом да обухвата широки спектар тема из области словенске филологије. Иако није био строго предметно омеђен, од својих почетака је у средишту имао упоредно-историјску и дијалектолошку проблематику, као и питања проучавања српског језика у дијахронији и синхронији, истакао је уредник Предраг Пипер поводом стогодишњице *Јужнословенског филолоџа*. Захваљујући репутацији у размерама светске славистике, од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије верификован је посебном одлуком као часопис међународног значаја. Закључно са 2018. годином изашла су седамдесет четири броја, а заступљеност црногорских говора стабилна је од најранијих периода публикавања и веома солидна с обзиром на његову примарну теоријскометодолошку оријентацију.

ПРЕГЛЕД РАДОВА О ЦРНОГОРСКИМ ГОВОРИМА У СДЗБ-У И ЈФ-У

Два броја *Јужнословенског филолоџа* (XLVII и LXVII) у целости су посвећена истакнутим именима српске науке о језику — Михаилу Стевановићу и Драгу Ђупићу, који су дали велики допринос

Српски дијалектолошки зборник			
Година	број	аутор	рад
1927.	III	Данило Вушовић	<i>Дијалект источне Херцеговине</i>
		Гојко Ружичић	<i>Акцентнајски систем њеваљској њовора</i>
1940.	IX	Бранко Милетић	<i>Црмнички њовор</i>
1940.	X	Михаило Стевановић	<i>Систем акцентуације у њијерском њовору</i>
		Јован Вуковић	<i>Акцентнај њовора Пиве и Дробњака</i>
1965.	XV	Митар Пешикан	<i>Сѡароцрнѡјорски средњокашунски и њешански њовори</i>
1969.	XVIII	Лука Вујовић	<i>Мрковићки дијалект</i>
1974.	XX	Милија Станић	<i>Ускочки њовор I</i>
1977.	XXII	Милија Станић	<i>Ускочки њовор II</i>
1977.	XXIII	Драго Ђупић	<i>Говор Бјелојавлића</i>
1982.	XXVIII	Милија Станић	<i>Ускочки акцентнај</i>
1990.	XXXVI	Рада Стијовић	<i>Из лексике Васојевића</i>
1995.	XLI	Асим Пецо	<i>Треће лице множине ѡрезениа ѡлаѡла ѡиѡа носииѡи, вољѡиѡи и држаѡиѡи у ѡворима шѡокавској нарѡѡја</i>
1997.	XLIV	Драго Ђупић Жељко Ђупић	<i>Речник ѡвора Заѡараѡа</i>
2004.	LI	Светозар Гаговић	<i>Из лексике Пиве (село Безује)</i>
2007.	LIV	Рада Стијовић	<i>Говор Горњих Васојевића</i>
2009.	LVI	Драгољуб Петровић Момчило Поповић	<i>О ѡвору Сѡича: Грађа</i>
2013.	LX	Драгољуб Петровић Ивана Ђелић Јелена Капустина	<i>Речник Куча</i>

дијалектолошком изучавању језичког простора Црне Горе, одакле и сами потичу. Значајног трага оставили су и на пословима изван сфере научноистраживачког рада али у непосредној вези са њим — на месту директора Института за српски језик САНУ (тада Институт за српскохрватски језик) Михаило Стевановић био је од 1963. до 1973, а Драго Ђупић од 1979. до 1996. Михаило Стевановић дугогодишњи је уредник *Српској дијалектолошкој зборника* (1960–1974) и у периоду његовог уредничког ангажовања појавила су се капитална дела у домену систематског проучавања дијалекатског материјала са подручја Црне Горе. Временски интервал

<i>Јужнословенски филолоџи</i>			
година	број	аутор	рад
1930.	IX	Данило Вушовић	<i>Прилози њроучавању Њејошева језика</i>
1931.	XI	Радосав Бошковић	<i>О њрироди, развијку и заменицима џласа х у џоворима Црне Горе</i>
1933/34.	XIII	Михаило Стевановић	<i>Исџочноцрнојорски дијалекати</i>
1935.	XIV	Васо Томовић	<i>Акценај у џовору села Лејейана (Бока Кошорска)</i>
		Александар Белић	<i>Михаило Сџевановић, Исџочноцрнојорски дијалекати (приказ)</i>
1938/39.	XVII	Јован Вуковић	<i>Говор Пиве и Дродњака</i>
1951/52.	XIX	Михаило Стевановић	<i>Неке особине Њејошева језика</i>
1953/54.	XX/1–4	Лука Вујовић	<i>Исџориски џресјек џудљења џлајолске рекије у црнојорским џоворима</i>
1958.	XXIII/1–4	Лука Вујовић	<i>Како се развио екавизам мрковићкој џовора</i>
1963/64.	XXVI/1–2	Лука Вујовић	<i>Је ли џосџојао екавски џовор у јуџоисџочној Црној Гори и сјеверној Алданији?</i>
1973.	XXXI/2	Бранислав Остојић	<i>Најомене о језику неких џисаца Црне Горе XIX вијека — Прилози исџоријској дијалекџолоџији</i>
1977.	XXXIII	Драго Ђупић	<i>Прејлед џлавнијих особина џовора Зејје</i>
1984.	XL	Милија Станић	<i>Речник језика Пејџра II Пејџровића Њејоша</i>
1987.	XLIII	Милија Станић	<i>Branislav Ostojić, O crnogorskom književnojezičkom izrazu (приказ)</i>
1993.	XLIX	Слободан Реметић	<i>Свејозар Сџијовић, Славенизми у Њејошевим џесничким делима (приказ)</i>
1996.	LII	Михаило Шћепановић	<i>Зорица Радуловић, Језик и сџил Чеда Вуковића (приказ)</i>
1998.	LIV	Светозар Стијовић	<i>О једном издању „Горској вијенца“</i>
		Мирослав Николић	<i>Жељко Ђујић, Речник џовора Зајарача (приказ)</i>

<i>Јужнословенски филолоџи</i>			
година	број	аутор	рад
2000.	LVI/1–2	Миодраг Јовановић	<i>Глас х у пашићевском јовору</i>
2000.	LVI/3–4	Јелица Стојановић	<i>Синтаксичко-семантички и морфолошки узроци јубљења старог локалннва без јредлоа</i>
		Драго Ђупић	<i>Рефлекси јолуласа у јовору јлавско-јусињске зоне</i>
		Радојка Цицмил-Реметић	<i>Финоними и зооними у финонимији дурмићорској села Црне Горе</i>
2007.	LXIII	Рада Стијовић	<i>О једном финиу редукованој инфиниива у неким зейско-сјеничким јоворима с осврћом на сћање у бућарском и македонском језику</i>
2009.	LXV	Александар Лома	<i>Киљан „јободен камен“ — далмајоромански осћайак на јилу Црне Горе?</i>
		Драго Ђупић	<i>Геминаје у Њеишевом Горском вијенцу</i>
2010.	LXVI	Јелица Стојановић	<i>Судбина сућласника х у Пашићевским исћравама (16–19. вијека)</i>
2012.	LXVIII	Радмило Маројевић	<i>Ријечи с двоструким (јлавним и јобочним) акценћима: јрозодијско-инћонациона инћерјрејћација јексћа Луче микрокозма</i>
2014.	LXX	Драгана Керкез	<i>Срћско језичко насљеђе на јросћору данашње Црне Горе и срћски језик данас. Зборник радова са Међународној научној скућа одржаној у Херцећ Новом 20–23. айрила 2012. ј. (приказ)</i>

од 1965. до 1997. године, када су на челу водеће Академијине институције и централне научне установе за проучавање српског језика била двојица лингвиста из Црне Горе, може се сматрати раздобљем појачаног научног интересовања за црногорске говоре, са фокусом на стање у говорима са старијом акценћуацијом. Интензивно се публикују монографске студије о прозодијском систему или осталим аспектима језичке структуре у појединим говорима, којима се попуњавају белине на дијалектолошкој мапи српског језичког простора, што је од изузетне користи за домаћу лингвистику.

МОНОГРАФИЈЕ — описи говора			
аутор	дело	часопис	година
Данило Вушовић	<i>Диалект и источне Херцеговине</i>	СДЗб, III	1927.
Гојко Ружичић	<i>Акцентна и сисџем њлеваљској говора</i>	СДЗб, III	1927.
Михаило Стевановић	<i>Источноцрнојорски дијалект</i>	ЈФ, XIII	1933/34.
Васо Томановић	<i>Акцентна у говору села Лейейана (Бока Кошорска)</i>	ЈФ, XIV	1935.
Јован Вуковић	<i>Говор Пиве и Дробњака</i>	ЈФ, XVII	1938/39.
Бранко Милетић	<i>Црмнички говор</i>	СДЗб, IX	1940.
Михаило Стевановић	<i>Сисџем акцентуације у њийерском говору</i>	СДЗб, X	1940.
Јован Вуковић	<i>Акцентна говора Пиве и Дробњака</i>	СДЗб, X	1940.
Митар Пешикан	<i>Сџароцрнојорски средњокајунски и љешански говори</i>	СДЗб, XV	1965.
Лука Вујовић	<i>Мрковићки дијалект</i>	СДЗб, XVIII	1969.
Милија Станић	<i>Ускочки говор I</i>	СДЗб, XX	1974.
Милија Станић	<i>Ускочки говор II</i>	СДЗб, XXII	1977.
Драго Ђупић	<i>Говор Бјелоявлића</i>	СДЗб, XXIII	1977.
Милија Станић	<i>Ускочки акцентна</i>	СДЗб, XXVIII	1982.
Рада Стијовић	<i>Говор Горњих Васојевића</i>	СДЗб, LIV	2007.

Каталог монографија посвећених црногорским говорима у издањима Института за српски језик САНУ и Српске академије наука и уметности у распону од осамдесет година (од 1927. до 1997) броји 15 књига. Три монографије штампане су у Јужнословенском филолоју, дванаест их је изашло у Српском дијалектолошком зборнику, што је пропорционално несразмерно, али очекивано с обзиром на тематску концепцију самих часописа. Ускоспецијализовани СДЗб за дијалекатску проблематику у високом степену подржава опширне радове који се баве обрадом језичких података са црногорског ареала.

Монографске студије о црногорским говорима Павле Ивић дели на две велике скупине:

1. монографије о акцентуацији,
2. монографије о осталим особинама описиваних говора (Ивић 1991: 233).

Оба главна дијалекта подједнако су заступљена у монографијама. Источнохерцеговачки дијалекат репрезентују акцентолошке студије о пљеваљском, пивском и дробњачком и ускочком говору. Описи акценатских система лепетанског и пиперског говора пример су ситуације у старијим црногорским говорима. Најважнији корпус радова о говорима у Црној Гори сачињавају монографије посвећене искључиво или претежно осталим дијалекатским особинама, онима ван сфере акцентуације. У свим студијама обрађени су говори по једног предела, обично једног племена или групе племена — пивски и дробњачки говори, пиперски (појас од зетске равнице до Васојевића, с тежиштем у Пиперима), црмнички, мрковићки, ускочки, бјелопавлићки, васојевићки. У свим радовима представљено је актуелно стање на терену, језичке црте се посматрају из синхронијске перспективе. У методолошком погледу студије које се баве прозодијским карактеристикама усмерене су на изношење систематике чињеница, по обрасцу Решетареве књиге о акцентуацији и по угледу на рад Милоша Московљевића о акценцима поцерског говора. Сви радови о акцентуацији обухватају, у начелу, целокупну проблематику прозодијских алтернација у сваком од акценатских типова у свим врстама променљивих речи. У погледу лексичког градива ти се радови у знатној мери разликују (Ивић 1991: 233–234). Дела у којима су осветљени остали сегменти језичке структуре одликују се диференцијалним приступом, карактеристичним за штокавску дијалектологију. По правилу није излаган гласовни и граматички систем у целини, већ су бележена одступања од књижевне норме. Излагање је усредсређено око судбине појединих гласова из некадашњег система и око типова гласовних промена, без дубљег залажења у структурне односе. У морфологији је поступак другачији: излагање налази чврст ослонац у парадигматским категоријама. Синтакси се приступа дескриптивно, а информације о синтаксичким особинама изнесене су мање систематично. Слика о лингвистичким методама у проучавању црногорских народних говора, по мишљењу Павла Ивића, одговара пракси Белићеве и постбелићевске школе, што се пре свега огледа у инсистирању на што обимнијем материјалу, прикупљеном у спонтаним разговорима са информаторима, којим се сваки

језички проблем солидно илуструје и истиче аутентичност утврђених дијалекатских особина (Ивић 1991: 236–240).

Први обиман рад о источнохерцеговачким говорима у Црној Гори штампан у *Српском дијалектолошком зборнику* јесте књига *Дијалект и источне Херцеговине* Данила Вушовића из 1927. године. Вушовић ограничава ареал на околину Никшића и племена Грахова, Бањана, Голије и Рудина, грубо одређујући географске границе простирања ових говора, при чему диференцира два говорна типа: никшићки и граховско-бањски. Обрада прикупљених података са означеног терена своди се на изношење карактеристичних фонетских, морфолошких, акценатских и понеких синтаксичких црта, што представља први целовитији опис неког црногорског говора. У истом броју *Зборника* (СДЗБ III) објављен је *Акцентантски систем њеваљаског говора* Гојка Ружичића, који за предмет испитивања узима матерњи пљеваљски говор као део источнохерцеговачког дијалекта који је и у основној линији и у многим појединостима готово идентичан са Вуковим језиком. Стога се аутор опредељује за диференцијални приступ, трагајући за усамљеним појавама расутим у већ познатом систему (Ружичић 1927: 115) и даје преглед прозодијске парадигме именица за сва три рода, придева, појединих прилога, заменица и бројева, фиксира акценат личних и неличних глаголских облика (презента, имперфекта, аориста, инфинитива, глаголског прилога садашњег, глаголског прилога прошлог, радног и трпног глаголског придева) и износи примере старог и у понеким случајевима новог преноса акцента на проклитику. Акценатска ситуација у пљеваљском говору одговара стању које бележи Даничић, тако да Ружичић у свакој прилици то напомиње, евидентирајући само посебне акценатске типове и ликове који од опште слике одступају. Овим радовима отпочиње серија дијалектолошких испитивања новоштокавских говора са старијом и говора са новом акцентуацијом на простору Црне Горе.

Тридесетих година 20. века *Јужнословенски филолој* преузима улогу репрезента дијалектолошких радова о црногорским говорима, када једно за другим излазе веома значајна монографска дела: *Источноцрногорски дијалект* Михаила Стевановића (1933/34), *Акцентант у говору села Лейијана (Бока Которска)* Васа Томановића (1935), *Говор Пиве и Дробњака* Јована Вуковића (1938/39). То су

уједно и једине монографије из домена дијалектологије објављене у овом часопису. Наведени радови умногоме проширују дијалекатску слику на црногорском ареалу, допуњујући је подацима из „старијих говора“ и употпуњујући мапу источнохерцеговачког дијалекта. Михаило Стевановић амбициозно захвата појас од зетске равнице до Васојевића (Зету, Подгорицу, Пипере, Бјелопавлиће, Куче, Братоножиће и Васојевиће), с тежиштем у Пиперима. Идући за дијалекатским разликама у појединим крајевима, Стевановић говори источне Црне Горе дели у четири говорне зоне: 1. зетскоподгоричку, 2. пиперску, 3. кучкобратоножићку и 4. васојевићку (Стевановић 1933/34: 3). Студиозно се приступа идентификовању специфичних фонетских, морфолошких и синтаксичких особина и региструју се само разлике карактеристичне за дату дијалекатску област, док је акценуација детаљно представљена и формирана је комплетна прозодијска схема којом се „источноцрногорски дијалекат“ квалификује као засебна говорна јединица (Стевановић 1933/34: 2). Старом акценатском систему припада и говор бококторског села Лепетана, чему је посвећена монографија Васа Томановића. Као посебан допринос истраживањима овога типа, Ивић истиче две особене вредности Томановићеве акцентолошке студије: залажење у паралингвистичке појаве из сфере узвика и интонације и подробна анализа акцента романских позајмљеница, при чему се утврђују правила о зависности између гласовног склопа италијанских речи и акценатског лика истих лексема као позајмљеница у лепетанском говору (Ивић 1991: 240). Акценат је остао изван описа граматичке структуре у трећој књизи о црногорским говорима објављеној тридесетих година прошлога века у *Јужнословенском филолоју* — *Говор Пиве и Дробњака* Јована Вуковића (1938/39), али је одмах наредне године (1940) у *СДЗБ-у* публикована монографија истог аутора која се посебно бави одликама прозодијског система ова два новоштокавска говора — *Акцентни њовора Пиве и Дробњака*. Пивски и дробњачки говор заузима једно од централних места у склопу источнохерцеговачког дијалекта и представља нијансу тог дијалекатског организма, чија је творачка снага и продуктивна енергија евидентна у пуноћи језичког израза и иновативном четвороакценатском систему и одакле потичу језички импулси за развијање општих црта књижевног језика (Вуковић 1938/39:

1). Затворен планинама пивски и дробњачки говор остајао је изван утицаја са стране и успео је да очува језичко наслеђе, еволуирајући по сопственим законитостима на том омеђеном подручју и пунећи се новим облицима и новим садржајима, што показује развој акценатских, фонетских и морфолошких особина. Како би маркирао упечатљиве појаве свог матерњег говора, аутор се често осврће на стање у другим говорима, што сачињава знатан проценат у укупној количини текста (Ивић 1991: 240). У истом броју (СДЗД Х) штампана је и акценатолошка студија о пиперском говору Михаила Стевановића, чиме је заокружен приказ два црногорска говора (пивско-дробњачког и пиперског) који припадају двама дијалектима — први источнохерцеговачком, други зетско-јужносанџачком. Основни методолошки принцип примењен у овим студијама почива на поступку уочавања стања на терену у синхронијској равни, сравњивања са подацима забележеним код Вука и Даничића и илустрације сваког искакања из већ постојећих оквира на одређеном нивоу граматичке структуре. У прегледу сегмената језичке организације, од акценатуације до синтаксе, препознаје се модел пласирања информација којима се што верније дочарава постојање карактеристичних појава и њихова типична реализација у говору. У том смислу оправдана је Стевановићева тежња да наброји што више лексема које припадају одређеном акценатском типу и да што пластичније истакне лингвистички спецификум пиперског говора (који је у фокусу истраживачког интересовања аутора), а то је положај акцента у појединим категоријама речи.

Предратна 1940. година била је издавачки плодна за црногорску дијалекатску област штокавског наречја, јер је пре Вуковићеве и Стевановићеве, у деветом броју *СДЗД-а* објављена монографска студија Бранка Милетића *Црмнички њовор*, са циљем да представи што је могуће потпуније слику црмничког говора у свим правцима (Милетић 1940: 2018). С настојањем да се слика овог староцрногорског говора, који обухвата простор између северног дела „Скадарског Блата“ и територије приморског племена Паштровића, што јасније искристалише, аутор врши класификацију забележених црта, упућујући на суседне говоре само у случајевима где се ради о специјалним појавама и где се резултати не слажу са постојећим подацима у литератури. Стручан аналитички опис

дијалекатских чињеница и исцрпна грађа којом се потврђује сваки језички податак релевантно су сведочанство о говорној ситуацији у Црмници средином прошлога века.² Након дуже паузе, 1965. године отпочиње нови циклус дијалектолошких проучавања у Црној Гори и објављивања резултата у *Српском дијалектолошком зборнику*. Другу, послератну епоху монографских описа отвара књига Митра Пешикана *Староцрногорски средњокашунски и љешански говори*, која доноси низ методолошких иновација и дотадашње класично дијалектолошко описивање помера у правцу актуелних лингвистичких токова, користећи се појмовним апаратом разрађеним у светској науци. У свакој области језичке структуре аутор излази са новим дескриптивним решењима, а у приказивању акценуације одликује се способношћу апстракције и смелошћу да употребом симболике учини излагање прегледнијим (Ивић 1991: 240). Говори назначени у наслову обухватају „катунска племена Цуце, Бјелице, Загарач Горњи и Доњи и Комане са Бандићима, и углавном целу Љешанску Нахију“, издвајајући се као засебна дијалекатска целина, чему је допринео периферијски положај у односу на осталу српскохрватску језичку територију (Пешикан 1965: 14–15). Пешикан веома исцрпно образлаже акценатске прилике на датом терену, а учење о акценатским типовима унапређује свестраним сагледавањем појава и тумачењима у духу савремених школа, не запостављајући ни античке узоре. Истим принципом руководи се и у обради фонетске, морфолошке и синтаксичке проблематике, уочавајући специфичности ових староцрногорских говора и засновано елаборира постојеће елементе, чиме студија о средњо-катунским и љешанским говорима превазилази оквире традиционалне дијалектолошке дескрипције и нуди иновативне одговоре у приступу живом дијалекатском организму.

У погледу аналитичности за Пешиканом не заостаје ни Лука Вујовић, који слику староцрногорских говора обogaћује описом мрковићког дијалекта. Монографија посвећена говору племена Мрковићи донекле разбија класичну концепцију засновану на белићевским принципима у приступу обради дијалекатске грађе,

² У методолошке квалитете Милетићевог рада о црмничком говору Ивић истиче употребу палатографије и утврђивање закона супституције италијанских и турских фонема у позајмљеницама.

којих се предратна генерација дијалектолога строго придржавала. Вујовићева испитивања народног говора који се простире јужно од Бара показују да је мрковићи говор чист дијалекатски тип, с незнатним утицајем околних црногорских говора. Низ испитаних говорних одлика на фонетском, морфолошком и синтаксичком плану ствара егзотичну представу о феномену мрковићке дијалекатске личности, манифестујући специфичне граматичке црте по којима се говор Мрковића издваја из староцрногорског говорног комплекса и диференцира као посебна дијалекатска јединица (Вујовић 1969: 6).

Најпотпунији и најдеталнији опис добио је ускочки говор, који је од 1974. до 1982. године штампан у три књиге *СДЗД-а: Ускочки јовор I*, *Ускочки јовор II* и *Ускочки акценат*. Заслуга Милије Станића огледа се у покушају да истакне посебности ускочког говора у контексту млађих новоштокавских говора источнохерцеговачког типа и да га аргументовано представи као индивидуални говорни тип, посебан у односу на говор Пиве и Дробњака, са којима се непосредно граничи. Наводећи антропогеографске факторе који су утицали на формирање овог племена и екстралингвистичке чиниоце који су детерминисали физиономију његовог говора, Станић реконструира генезу говорне оазе Ускока, која се у 18. веку образовала на северу Црне Горе досељавањем становништва из различитих херцеговачких и староцрногорских крајева. Асимилацијом донетих елемената и нивелацијом карактеристичних елемената матерњих говора у процесу уопштавања стварао се посебан конгломерат релативно блиских говора и даље се развијао у правцу јединственог језичког израза. Уједначавање разлика текло је у већ утврђеним системским оквирима источнохерцеговачког дијалекта уз задржавање заједничких црта и свих битних његових одлика. Овај периферни говор интегрисао се у општу слику дијалекатске зоне којој припада са појединим специфичностима у односу на околне говоре и говоре на теренима са којих су се Ускоци доселили (Станић 1974: 18–19). Категоризација и класификација прикупљеног корпуса прати структурну језичку организацију и уз поуздани методолошки апарат и богат илустративни материјал којим се појава потврђује у говору Станић је у првом делу обрадио фонетски и морфолошки ниво граматичке структуре са грађењем речи,

други део у потпуности је посвећен семантици, а у трећој књизи обрађена је акцентуација и тиме је комплетиран опис једног млађег новоштокавског говора који егзистира на северу Црне Горе.

Паралелно са сликом ускочког говора науци је представљен и говор Бјелопавлића (Ђупић 1977), чиме се у лингвистичкој свести употпуњује представа о дијалекатској мапи црногорских говора и доприноси прецизнијем оцртавању изоглоса и јаснијем сагледавању говорне ситуације на црногорском ареалу. Бјелопавлићки говор добио је адекватан дијалектолошки третман студијом Драга Ђупића из 1977. године, којом се потврђује његов нетипичан статус у систему старијих новоштокавских црногорских говора, с обзиром на то да је у њему извршен део процеса новоштокавских акценатских иновација, тачније, дошло је до преношења кратког акцента са крајњих отворених или затворених слогова, што га издваја од осталих говора Црне Горе (Ђупић 1977: 7). По основном параметру дијалекатске класификације — акцентуацији, говор племена Бјелопавлића Ђупић категорише као прелазни говорни тип, који заједно са васојевићким сматра и назива „новијим зетским говорима“ (Ђупић 1977: 7). Исте године Ђупић објављује у *Јужнословенском филолоју* XXXIII краћи опис говора зетске равнице, дајући посебно преглед главнијих особина Зете на двадесет страна. Овај рад скромнијег, али репрезентативног илустративног садржаја придружује се монографским описима у исцртавању дијалекатске карте црногорских говора.

Ђупићеву констатацију о специфичној акцентуацији у говору Васојевића након тридесет година подржава истраживање Раде Стијовић у Горњим Васојевићима, чије опште напомене о акценту пружају увид у основе акценатског система овог говора и предочавају свођење новоштокавског преношења на уклањање окситонезе (Стијовић 2007: 245).³ Детаљан преглед фонетских и морфолошких карактеристика показује да област Горњих Васојевића у језичком

³ „Краткосилазни акценат се помера и са затворене и са отворене ултима на пенултиму и прелази у дугоузлазни, односно краткоузлазни у зависности од дужине датог слога. У свим осталим позицијама оба акцента задржавају старо место у речи. На овај начин прозодијски систем Васојевића уз два силазна — кратки и дуги, добија и два узлазна акцента, такође кратки и дуги.“ (Стијовић 2007: 245).

смислу није јединствена, али да заједничке особине квантитетом далеко премашују разлике које постоје у рефлексу полугласа, у судбини неких самогласничких и сугласничких група, у презентским наставцима 3. лица множине глагола VI и VII врсте итд. Класичном дијалектолошком опису говора Горњих Васојевића у којем се региструју и тумаче његове одлике, претходи лексикографска обрада лексичке грађе са овога терена. У XXXVI књизи *СДЗδ-а* Рада Стијовић прилаже речнички корпус из лексике Васојевића, који и са овог лингвистичког аспекта осветљава североисточни говорни ареал Црне Горе. Попис диференцијалне лексике у односу на Речник САНУ уједно је и први прилог ове врсте из црногорских говора у издањима Института за српски језик САНУ.

<i>Лексика и лексикографија</i>			
1990.	XXXVI	Рада Стијовић	<i>Из лексике Васојевића</i>
1997.	XLIV	Драго Ђупић Жељко Ђупић	<i>Речник њовора Зајарача</i>
2000.	LVI	Радојка Цицмил-Реметић	<i>Фитоними и зооними у њојонимији дурмиторској села Црне Горе</i>
2004.	LI	Светозар Гаговић	<i>Из лексике Пиве (село Безује)</i>
2009.	LVI	Драгољуб Петровић Момчило Поповић	<i>О њовору Сичча: Грађа</i>
2013.	LX	Драгољуб Петровић Ивана Ђелић Јелена Капустина	<i>Речник Куча</i>

Комплетан дијалекатски речник неког црногорског говора појавио се у *СДЗδ-у* тек 1997. године — *Речник њовора Зајарача* Драга и Жељка Ђупића. Загарач као племе Катунске нахије не искаче из система описаног у Пешикановој студији о староцрногорским средњокатунским и љешанским говорима, а аутохтоност ових говора одражава и стара лексика Загарача. Речник је диференцијалног карактера у односу на књижевни језик, али не и на околне говоре, с обзиром на то да је аутентичне загарачке лексике веома мало и да она пре свега одсликава модел поимања света ширег говорног подручја. Лексикон презентује око 10 000 речи и троструко више семантичких реализација, што свакако није свеукупни вокабулар, јер је намера аутора да се фиксирају само оне речи које формом и/

или садржајем изражавају појмовно-вербалну специфичност локаног говора. Одабрани лексички корпус рефлектује наивни поглед на свет и језичку креативност загарачке, односно староцрногорске дијалекатске језичке личности. Речнику претходи исцрпно и опширно представљање особина говора, чиме се лексички систем ситуира у конкретан дијалекатски контекст, у којем речи добијају свој пуни смисао.

Карактеристичан начин концептуализације објективне стварности доноси *Речник Куча* из 2013. године, који су у коауторству саставили Драгољуб Петровић, Ивана Ђелић и Јелена Капустина. Око 12 000 лексичких јединица, колико броји овај речник, манифестује идеографски спецификум социјума и модус његове вербализације, одражавајући архаичност кучког говора, не само на лексичко-семантичком плану већ и на осталим нивоима језичке структуре.⁴ Речнику претходи солидан преглед граматичких особина говора, тачније, представљене су најмаркантније особености кучкога говора, пре свега оне које се тичу гласовног система, а из осталих домена само оне најизразитије. Прилог о главним својствима говора Куча важан је фрагмент којим се употпуњује укупна слика о народним говорима у Црној Гори и значајан је допринос њиховој укупној систематизацији. На овај начин лексичке чињенице су расветљене у ширем језичком контексту, а у речнику су приказане „у нешто сировијем облику“ и „у облику у каквом су се нашле“ у записима и изворима, с обзиром на то да је грађа утемељена на лексичком искуству првог аутора. Речник је конципиран као речник лексичких гнезда и у њему су окупљане све речи са „својим азбучним местом“. „Иза таквог поступка стоје једино технички разлози: свака је изведеница графички обележена, уз почетну наведено је значење и дат контекст, уз неке друге, евентуално, и значењске нијансе, а уз покоје означена је само граматичка

⁴ „По многим својим обележјима кучки говор улази у ред вишеструко занимљивих реалности на српском дијалекатском простору, пре свега по томе што је у њима сачуван врло архаичан двоакцентски систем (од њега је архаичнији једино онај у деловима југоисточног појаса Боке которске), али и по томе што се налази на српској језичкој периферији и може представљати основу за врло занимљива истраживања међудијалекатских и, посебно, међујезичких контаката“ (Петровић 2013: 7).

карактеристика јер се све друго лако изводи из онога што је речено за полазну основу“ (Петровић 2013: 32). Изворно познавање говора и валидност изнесених података, без обзира на лексикографски метод и физиономију речника, пружају поуздане информације о кучком лексичко-семантичком систему и омогућавају екстраховање општих ознака и карактеристичних обележја менталитета носилаца говора.

Вредан прилог црногорској лексикографији јесте фрагмент из лексике Спича у белешкама о овом говору, објављеним у *СДЗД-у* LVI. На основу рукописа Момчила Поповића о геоантрополошким и историјским одликама ове јужне регије Црногорског приморја, његових тонских снимака и књижевног текста *Милица*, писаног аутентичним говором Спича, Драгољуб Петровић је, користећи и сопствене записе, приредио грађу која са више лингвистичких аспеката осветљава овај говор и која је умногоме корисна за даља и дубља дијалектолошка испитивања. Расправа коју Д. Петровић износи на увид научној јавности корисна је основа за систематичну анализу граматичких одлика, лексиколошка разматрања, лексикографску обраду, ономастичка тумачења, јер даје подробен преглед прозодијских, фонетских и морфолошких обележја спичанског говора, доноси богат речнички корпус (уз сваку лексичку јединицу дата је њена семантичка реализација у говору, или више њих уколико је реч полисемична, а дати су и изрази чија је саставна компонента) и обимну грађу из ономастике овога краја (антропониме, ојкониме, микропониме). Ономастичка грађа прикупљена на црногорском терену обogaћена је инвентаром фитонима и зоонима у топонимији дурмиторског села Црне Горе, који је у *Јужнословенском филолоју* приложила Радојка Цицмил-Реметић (*ЈФ* LVI, 1371–1380).

Дијалекатски речници Загарача и Куча, речнички прилози из Пиве и Васојевића, лексичка грађа из Спича конститутивни су елементи дијалекатске слике света црногорског народа и репрезенти патријархалних вредности, традиционалне духовне и материјалне културе, као и когнитивних механизма перципирања, доживљавања и преосмишљавања реалности, менталног филтрирања информација из спољашњег окружења и креирања адекватног, често експресивног, вербалног израза. Важне компоненте за

формирање јединствене представе о свету јесу збирке речи у постојећим монографијама, које садрже податке од изузетног значаја за лексиколошка и лингвокултуролошка испитивања. Регистар речи из Пиве и Дробњака у акцентолошкој студији Ј. Вуковића, попис појединих лексема у Пешикановој монографији о средњокатунско-љешанским говорима, спискови романизама и турцизама у Ђупићевом опису бјелопавлићког говора и италијанизама у Томановићевом раду, селектирана и етимолошки разврстана речничка грађа уз дескрипцију мрковићког говора рефлектују међузезичке контакте, дијалекатску интерференцију, слојевитост вокабулара, лексичке односе, механизме полисемије и многе друге језичке законитости, и као активни чиниоци учествују у структурном обликовању и парадигматској организацији лексичког система народних говора у Црној Гори.

Научни радови мањег обима у којима се осветљавају посебне језичке појаве махом су заступљени у *Јужнословенском филологу*. У *Српском дијалектолошком зборнику* појавио се један такав чланак 1995. године, у којем се Асим Пецо бави *ијрећим лицем множине ијрезенџа ілаіола іиіја носиии, вољейи и држайи у іоворима шішокавској нарјечја*, између којих су са територије Црне Горе заступљени зетски говорни типови (источноцрногорски, староцрногорски средњокатунски и љешански, мрковићки, црмнички, бјелопавлићки, говор околине Бијелог Поља, говор Лепетана, говор Паштровића) и млађи новоштокавски говори (говор Пиве и Дробњака, говор Ускока, говор Никшићке жупе, говор Пљеваља). Изворе информација о атипичним облицима за треће лице множине презента карактеристичних глагола Пецо налази у постојећој

Радови о појединим језичким проблемима				
година	часопис	аутор	рад	странице
1931.	ЈФ XI	Радосав Бошковић	<i>О ијприоди, развиіику и заменицима іласа х у іоворима Црне Горе</i>	179–197.
1953/54.	ЈФ XX/1–4	Лука Вујовић	<i>Истіориски ијресјек іудљенја ілаіолске рекције у црноіорским іоворима</i>	87–126.

<i>Радови о појединим језичким проблемима</i>				
година	часопис	аутор	рад	странице
1958.	ЈФ XXIII/1-4	Лука Вујовић	<i>Како се развио екавизам мрковићкој говора</i>	235-246.
1963/64.	ЈФ XXVI/1-2	Лука Вујовић	<i>Је ли постојао екавски говор у југоисточној Црној Гори и сјеверној Албанији?</i>	511-517.
1995.	ЈФ XLI	Асим Пецо	<i>Треће лице множине презентиа глагола ишии носиии, вољееи и држаии у говорима шитокавској нарјечја</i>	491-520.
2000.	ЈФ LVI 1-2	Миодраг Јовановић	<i>Глас х у пашићровском говору</i>	495-507.
2000.	ЈФ LVI 3-4	Драго Ђупић	<i>Рефлекси јолујласа у говору илавско-јусињске зоне</i>	1281-1284.
2000.	ЈФ LVI 3-4	Јелица Стојановић	<i>Синтаксичко-семантички и морфолошки узроци јудљења сјајарој локалшва дез јредлоја</i>	1129-1140.
2007.	ЈФ LXIII 1-2	Рада Стијовић	<i>О једном ишииу редукованој инфинишва у неким зетско-сјеничким говорима с осврћом на сјање у дујарском и македонском језику</i>	199-207.
2009.	LXV	Александар Лома	<i>Киљан „јободен камен“ — далмајшоромански осјајак на шлу Црне Горе?</i>	89-99.
2010.	ЈФ LXVI	Јелица Стојановић	<i>Судбина сујласника х у Пашићровским исјавама (16-19. вијека)</i>	443-464.

дијалектолошкој литератури и ексцерпирани језичке чињенице прегледно систематизује пратећи ситуацију у датом домену на читавом штокавском подручју.

Најинтригантнија фонетска црта у говорима Црне Горе о којој се писало у *Јужнословенском филолоџу* јесте глас *x*. О овој фонеми објављена су три рада — *О њрироди, развијку и заменицима њла-са x* у говорима Црне Горе (ЈФ XI, 179–197), *Глас x* у *њашњировском њовору* (ЈФ 564, 95–507) и *Судбина суњласника x* у *Пашињировским исњравама* (16–19. вијека) (ЈФ 66, 443–464). Радосав Бошковић бави се „принципском страном самог питања“, са циљем да са историјске и фонетске стране покаже шта значе замене консонанта *x* и у каквом су међусобном односу, с обзиром на чињенично стање да је он ишчезао готово у свим позицијама у већини црногорских говора, а и тамо где се чува не чује се доследно у свим речима и у свим положајима у речи (Бошковић 1931: 197). Класификацијом црногорских говора на три типа према критеријумима „чување гласа *x* / замена гласа *x* другим гласовима / потпуно губљење гласа *x*“ и актуелном сликом његових супституената аутор тежи да у даљој перспективи расветли смисао и унутрашњу страну саме фонетске еволуције гласа *x* у српском језику. У методолошком смислу, „расправа се издваја аналитичком оријентацијом и дискурзивним начином излагања“ (Ивић 1991: 243). Два чланка инспирисана су судбином гласа *x* у паштровском говору. Рад Миодрага Јовановића синхронијски је пресек стања на терену у вези са датом појавом, којим донекле оповргава раније научне тврдње да је глас *x* непознат овом говору, доносећи свеже податке који сугеришу да у савременом говору старопаштровско *x* постоји у редукованој акустичко-артикулационој варијанти или се, као непрекинути континуитет из прошлости, у узвицима и појединачним лексемама одржава без изузетка и у иницијалној, и у медијалној и финалној позицији (Јовановић 2000: 506). Истраживање Јелице Стојановић засновано на корпусу *Пашињировских исњрава* које припадају периоду од 16. до 19. века показује да се овај глас доследно бележи у свим положајима, што имплицира закључак да је до 19. века био у живој употреби. Писани извори утемељују мишљење изнесено у претходном раду о постојању и функционалној вредности гласа *x* у говору Паштровића, с тим што је његова употреба фреквентнија

у званичним документима него у народној речи, и из дијакхронијске перспективе одражавају процес његовог каснијег нестајања.

Интересовање за дубоку дијакхронију испољава Лука Вујовић у прилозима о пореклу екавизма у мрковићком говору (ЈФ XXIII/1–4, 235–246) и екавици на простору југоисточне Црне Горе и северне Албаније (ЈФ XXVI/1–2, 511–517). У раду из 1958. године Вујовић разматра постојање екавске замене јата у мрковићком говору који ни историјски ни територијално нема никакве везе са екавским говорима и ову појаву образлаже пре свега фонетским разлозима (сажимањем) и донекле екстралингвистичким факторима који су утицали да се она развије у 18. веку и да траје двеста година у континуитету. Пет година касније Вујовић дубље разрађује мрковићки екавизам, проширујући област интересовања на југоисточну Црну Гору и северну Албанију и, смело се упуштајући „у проблеме давне прошлости“ (Ивић 1991: 243), поставља питање „да ли су дијалекатска струјања из области призренско-тимочких говора, па и македонског језика, могла допирати до Мрковића“ (Вујовић 1963/64: 516).

У области фонетике разматрано је и питање полугласа, које је у Плаву и Гусињу истраживао Драго Ђупић и резултате изнео исте године у тексту *Рефлекси йолуїласа у ѿвору йлавско-їусињске зоне* (ЈФ LVI 3–4, 1281–1284).

Морфо-синтаксичка проблематика из црногорских говора у *Јужнословенском филолоіу* заступљена је само у три рада где су обрађене интересантне теме које се тичу глаголске рекције, редуковања инфинитива и губљења старог локатива без предлога. Лука Вујовић даје историјски пресек губљења глаголске рекције у говорима Црне Горе, сагледавајући појаву из историјскојезичког угла и у дијакхроној равни прати појаву и њено ширење, износећи коначан закључак: „1) глаголска рекција је почела слабити у зетским говорима у X в., и то због утицаја споља (Романи, Власи, Арбанаси); 2) процес губљења глаголске рекције текао је врло споро, тако да се она осјећала као жива језичка снага све до краја XIV в. (тима се објашњава употреба нових облика за локатив уз предлоге *у*, *на* у XIV и XV; 3) петнаести вијек је прекретница у правцу данашњег стања у нашим говорима, тј. глаголска рекција лагано замире и постепено почиње уопштавање акузатива за оба синтаксичка

момента (кретање и мировање) — и 4) већ почетак XVI в. наговјештава стање врло блиско данашњем, а крајем тога вијека коначно се завршава овај процес: стање с краја XVI в. разликује се мало или нимало од данашњег стања у црногорским говорима“ (Вујовић 1953/54: 122–123). Овај процес у главном току захвата ишчезавање локатива, а доминантну димензију те појаве, губљење старог локатива без предлога, Јелица Стојановић образлаже синтаксичко-семантичким и морфолошким узроцима, односно његовом маргиналном улогом у вршењу синтаксичких функција и реализовању синтаксичких значења, која се препознаје још у списима на српско-словенском језику (Стојановић 2000: 1140). Конкретне језичке чињенице карактеристичне за шири ареал народних говора у Црној Гори образложене су из перспективе дијахроније и хронолошки је протумачена еволуција праћених црта, које прерастају у једно од маркантних говорних обележја на овом простору.

О инфинитиву без инфинитивног завршетка *-ѿи*, који је у врло живој употреби у говору Васојевића и Паштровића, а који се у неким конструкцијама срећу и данас у бугарском и македонском језику пише Рада Стијовић у прилогу *О једном ѿиѿу редукованој инфиниѿива у неким зѿѿско-сјеничким ѿговорима с осврѿом на сѿиѿање у буѿарском и македонском језику* (ЈФ LXIII 1–2, 199–207). Уочено поклапање остаје на нивоу типолошке паралеле, јер се без дубљег научног понирања у историјски развој ове појаве не може констатовати подударност.

Са етимолошког становишта размотрена је реч *киљан*, посведочена на подручју данашње Црне Горе у више значења, од којих се „пободен камен као међник (оранице)“ може узети за примарно. На питање постављено у наслову расправе *Киљан „пободен камен“ — далматоромански осѿиѿаѿак на ѿѿлу Црне Горе?* Александар Лома проналази решење у далматороманском гласовном лику латинске речи *colutna* — „стуб“, коју претпоставља као крајњи извор (Лома 2009: 96).

Низ радова објављених у *Јужнословенском филолоѿу* који почивају на анализи језика писаца из Црне Горе, могу се сврстати у посебну сферу изучавања народних говора у Црној Гори. У том домену научни фокус је на Његошевом језику. Почев од 1930. осврти на језичке карактеристике Његошевог дела континуирано се појављују и

сваки пут расветљавају неке друге аспекте језика и стила Његошевог или откривају имплицитне знакове кодиране у његовом писму. Његош је неисцрпни и увек свежи извор са којег се напајају многе лингвистичке гране и мотивационо врело значајних књижевно-језичких расправа, што је евидентно и у једном од најрелевантнијих српских научних часописа. Фреквенција прилога са кључном речју *Његош* сугерише солидну истраженост феномена Његошевог језика на свим структурним нивоима. Фонетски, морфолошки и синтаксички план песничког и прозног израза овог писца у средишту је опширног и детаљног прилога проучавању Његошевог језика Данила Вушовића (ЈФ IX, 93–196).⁵ О неким особинама и особеностима Његошева песничка језика писао је и Михаило Стевановић (ЈФ XIX 17–33), мерерајући Вушовићу управо на томе што Његошу не прилази као песнику већ сувопарно анализира језичке елементе. Стевановић иначе Вушовићев прилог оцењује као вредну и корисну основу будућим проучаваоцима ове тематике, јер су у њему забележене и класификоване све карактеристичне особине Његошева језика, многима је дато и тумачење у односу на народне говоре песниковог завичаја, понегде и у односу на руски језик, па и на језик Његошевих савремених српских песника (Стевановић 1951/1952: 17). Стевановић Његошевом језику приступа из оригиналнијег, језичко-стилског угла, мерећи употребљене ликове и облике у односу на поетске принципе и захтеве версификације, али их пре свега тумачи у ареалном контексту и у духу народних говора. Нарочито занимање за ефектан одабир речи и пуноћу исказа коју песник постиже пажљиво употребљеном дијалекатском

⁵ „Његошева су дела већином писана народним језиком, и то оним диалектом каквим се говори у Црној Гори. Најкарактеристичнија су у том правцу, поред његових песама испеваних ‘на народну’, његова најбоља дела *Горски вијенац* и *Шћепан Мали*. У тим делима обично увек налазимо — и у фонетици, и у морфологији, и у синтакси — особине црногорских дијалеката. Извесни туђи елементи које налазимо у тим делима, поглавито турски и талијански, обични су у говорима у Црној Гори. Али у делима Његошевим често налазимо и русизме. Његош је као свештено лице (а знао је добро и руски језик) уносио у своја дела црквене односно руске речи, нарочито при изношењу својих филозофских погледа. Отуда је разумљиво што највише руског (црквеног) налазимо у његову религиозно-филозофском спеву *Луча микрокозма* и још неким омањим мисаоним песмама“ (Вушовић 1930: 93).

јединицом или додатно исклесаном формом, Стевановић претаче у лексикографски подухват, и у својству редактора са сарадницима 1983. године издаје *Речник језика Петра II Петровића Његоша* у два тома. Приказ тога речника у *Јужнословенском филолоју* XL даје Милија Станић, истичући значај оваквог дела за српски језик и културу, али са критичким ставом према извесним методолошким пропустима и недоследностима у лексикографској обради и најоштријом замерком која се тиче фалсификовања акценатског система (Његошев говор има два силазна акцента, а у *Речнику* је заступљена Вукова акцентуација).

Исти аутор афирмативан критички суд изриче о књизи Бранислава Остојића *О црногорском књижевнојезичком изразу* (ЈФ XLIII, 287–293), процењујући је као вредну грађу и научно осветљење за историју писаног језика у Црној Гори и српскохрватског језика уопште, „тим пре што језичке појаве нису даване у овој књизи само у светлости књижевно-језичких и друштвених прилика у Црној Гори, већ и у светлости развитка тих појава на целокупном српскохрватском језичком простору“ (Станић 1987: 287). У првом делу књиге Остојић се дотиче дијалекатског и књижевног у Његошевом језику, док је други одељак у потпуности посвећен особинама Његошевог језика (клеветама у *Горском вијенцу*, синтагми *браће рано*, семантичкој вредности облика *лик* у Његошевим стиховима, конструкцији за + инфинитив). Осим за Његошев језички израз Остојић показује интересовање и за друга остварења писана народним говором, а свој научни став да су такви списи вредан документ за праћење историјског развоја језика реализује у многим својим радовима. Прилог историјској дијалектологији српскохрватског језика Бранислав Остојић оставио је и у *Јужнословенском филолоју* напоменама о језику неких писаца Црне Горе деветнаестог века (ЈФ XXXI/2, 475–480). Прозни радови писаца предвуковске епохе (Риста М. Поповића — Ђупића (Гарчанина), Мила Војводића (Љешнанина), Луке Јововића (Црмничанина) и Сава П. Вулетића (Зећанина)) реалан су одраз локалних говора и релевантан извор за хронолошко одређивање појединих језичких феномена у разним црногорским крајевима који може послужити реконструкцији старијег слоја.

Интересантна језичка обележја Његошевог књижевног стваралаштва заокупљају пажњу бројних лингвиста, који им приступају са становишта савремених лингвистичких тенденција и интерпретирају их модерним појмовно-теоријским апаратом, прилагођавајући га природи Његошевог песничког језика. У краћем тексту Драго Ђупић наводи геминате у Његошевом *Горском вијенцу*, наглашавајући да су геминовани сугласници углавном резултат поштовања стиховног ритма у спеву (Ђупић 2009: 121). Радмило Маројевић разматра прозодијску и интонациону структуру стиха спева *Луча микрокозма*, конкретније, испитује оне категорије речи које могу имати двоструки акценат — главни, ако су наглашене и побочни, ако нису наглашене (Маројевић LXVIII, 49–69). Примењујући редак поступак у домаћој науци, прозодијско-интонациону интерпретацију текста, Маројевић уводи термилошке иновације типа *йобочни акценати*, *сложена фонетска реч* и ближе одређује појам диверба у формалном и семантичком смислу, реконструирајући ове неубичајене појаве на примерима Његошевог стиха.

Детаљан осврт на издање *Горског вијенца* из 1997. које је приредио Александар Младеновић а штампала Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Сремски Карловци — Нови Сад) у *Јужнословенском филолоју* наредне године дао је Светозар Стијовић, с нагласком на решења у транскрибовању неких прозодијско-фонетских појава (контракције вокалских група, вокално *p*) и на интервенције приређивача у организацији интерпункције и тумачењу смисла појединих речи и израза, па чак и целих стихова. Стијовићев закључак да је ово издање Горског вијенца „зналачки урађено и (да) ће свакако унапредити његошологију“ (Стијовић 1998: 230). Сам Стијовић је код истог издавача пет година раније објавио књигу *Славенизми у Његошевим њесничким делима*, о којој за рубрику *Прикази и криптике* у *Јужнословенском филолоју* (ЈФ XLIX) пише Слободан Реметић и поставља је на високо место у реду радова који се баве Његошевим језиком и то у славистичким размерама.

Одељак *Чланци и расправе* у *Јужнословенском филолоју* садржи изузетно вредне прилоге науци о језику о народним говорима на простору Црне Горе, а у редовној рубрици *Прикази и криптике* изнесена су драгоцене мишљења о појединим радовима који се тих говора тичу. Неке текстове већ смо поменули и томе ћемо списку

<i>Рагови и прикази рагова о Њеишевом језику</i>				
година	часопис	аутор	рад	странице
1930.	ЈФ IX	Данило Вушовић	<i>Прилози истраживању Њеишевог језика</i>	93–196.
1951/1952.	ЈФ XIX	Михаило Стевановић	<i>Неке особине Њеишевог језика</i>	17–33.
1984.	ЈФ XL	Милија Станић	<i>Речник језика Петра II Пећровића Њеиша (приказ)</i>	213–223.
1987.	ЈФ XLIII	Милија Станић	<i>Branislav Ostojić, O crnogorskom književnojezičkom izrazu (приказ)</i>	287–293.
1993.	ЈФ XLIX	Слободан Реметић	<i>Светозар Стијовић, Славенизми у Њеишевим њесничким делима (приказ)</i>	225– 229.
1998.	ЈФ LIV	Светозар Стијовић	<i>О једном издању „Горског вијенца“ (приказ)</i>	219–230.
2009.	ЈФ LXV	Драго Ђупић	<i>Геминате у Њеишевом Горском вијенцу</i>	121–123.
2012.	ЈФ LXVIII	Радмило Маројевић	<i>Ријечи с двоструким (главним и њобочним) акценцима: њрозодијско— њнионациона њнерџретација њексиа Луче микрокозма</i>	49–69.

додати преостала индивидуална запажања изражена у овој форми. Своју критичку процену Стевановићеве расправе о источноцрногорском дијалекту подробно и аргументовано образлаже Александар Белић (ЈФ XIV 161–181). Методолошки, стилски, па понегде и суштински важни недостаци, које Белић налази у овом опширном дијалектолошком опису, не оспоравају његов коначан суд о значају и не умањују општу позитивну оцену књиге, чије се вредности огледају у ширини задатка (велика дијалекатска територија,

мноштво језичких факата) и чињеници да је променила основно схватање о зетско-пиперским, кучко-бјелопавлићким и васојевићким говорима као најархаичнијим у Црној Гори (Белић 1935: 179).

О *Речнику Зајарача* Драга и Жељка Ђупића веома повољно и похвално се изражава Мирослав Николић (ЈФ LIV) за који каже да „спада међу наше најбоље, досад објављене, диференцијалне дијалекатске речнике“ како по садржини (речима и примерима који се у њему обрађују), тако и по форми (тј. по начину обраде и тумачењу наведених речи и примера) (Николић 1998: 241).

У кратком приказу са критичким освртом Михаило Шћепановић научној јавности предочава књигу Зорице Радуловић *Језик и стил Чега Вуковића*, издату у Никшићу 1994. године, у којој је одабрани језички материјал посматран у међуодносу дијалекатско — стандарднојезичко и процењује је као „занимљиво истраживање“ и драгоцен извор за све који се буду занимали језиком писца (Шћепановић 1996: 231).

На страницама *Јужнословенској филолоја* нашло се и представљање једног зборника радова са међународног научног скупа одржаног у Црној Гори. Драгана Керкез је приказала зборник под насловом *Српско језичко наслеђе на њосџору данашње Црне Горе и српски језик данас*, у којем су шампани радови изложени на Међународном научном скупу одржаном у Херцег Новом 2012. у организацији Матице српске — Друштва чланова у Црној Гори и Матице српске, са седиштем у Новом Саду (ЈФ LXX). „Радови објављени у овом зборнику обухватају широка питања, од оних историјско-језичких, преко питања која се тичу актуелних проблема у савременом српском језику (...), па све до проблема заштите културног наслеђа“ (Керкез 2014: 326). Наводом из последњег текста објављеног у гласилима Института за српски језик САНУ географски везаног за Црну Гору заокружујемо овај преглед радова: „...овај зборник речју науке сведочи континуитет српског језика на територији Црне Горе, сведочи да је то језик на ком се у Црној Гори одвајкада мислило, говорило, писало и стварало“ (Керкез 2014: 338).

Систематски прегледи досадашњег стања у српској дијалектологији (Ивић: 1956/2001, 1958/1994; Пецо: 1978; Ђупић 1996; Окука 2008) и поједине синтетичке студије (Ивић 1984; Богдановић 2007) показују да су црногорски говори, поред косовско-ресавских

и призренско тимочких, најиспитанији говори српског језичког простора. Прегледи проучености црногорских говора (Пешикан 1979, 1984; Ивић 1984; Ђупић 1984; Чиргић 2013, 2017) сведоче о активним и континуираним дијалектолошким истраживањима у Црној Гори, а попис радова о црногорским говорима у *Српском дијалектолошком зборнику* и *Јужнословенском филолоџу* потврђује да је највећи број резултата тих истраживања презентован у часописима Института за српски језик САНУ. Монографски описи, речници и посебни прилози из различитих дијалекатских домена црногорских народних говора присутни су у високом степену у најеминентнијим лингвистичким часописима код нас. Хронолошко праћење издања пружа потпунији увид у динамику развоја дијалектолошких испитивања на овом терену и помаже сумирању закључака о њиховој евалуацији и периодизацији. Предочене статистичке чињенице полазишне су тачке у диференцијацији етапа заступљености чланака о црногорским говорима у српској стручној периодици, на основу којих се јасно могу уочити три епохе: 1. 1927–1965; 2. 1965–1997; 3. 1997–2018.

Први период можемо означити као белићевску епоху, када се најинтензивније радило у сфери теренске дијалектологије у Црној Гори и када су објављена капитална дела о црногорским дијалектима. Фреквенција класичних описа народних говора сугерише експанзију у развоју ове врсте истраживања и доноси непроцењиве информације о приликама у северозападним и југоисточним говорима Црне Горе. Мрежа пунктова постепено се ширила и дијалекатска мапа се рапидно попуњавала прикупљањем и обрадом језичких факата из области које до тада нису биле истражене или се о њима знало у назнакама. Тај темпо рада и презентовања резултата наставља се и у другом периоду, који се појмовно везује за институтске функције Михаила Стевановића и Драга Ђупића и њихов драгоцен стручни и научни допринос изучавању црногорских говора. Квантитативна продуктивност и квалитет објављених садржаја манифестују научну потребу и ентузијазам лингвистичких стручњака, посебно оних који потичу из тих крајева, да се што потпуније и што верније представи дијалекатска слика Црне Горе. Граматички систем је готово у потпуности обрађен и разрађен на свим пољима и скоро на читавом ареалу. Након 1997.

године ниво посвећености овом дијалекатском подручју опада, али се континуитет одржава спорадичним издањима, са заокретом ка лексичком систему и са фокусом на дијалекатској лексикографији. Константа која остаје непромењена кроз сва три периода, увек инспиративна и многослојна тема којој се приступа из више углова и која се тумачи са најразличитијих лингвистичких аспеката и разноврсним методолошким механизмима од најранијих издања до савременог доба, јесте Његошев језик.

Радови о црногорским говорима досад објављени у *Српском дијалектолошком зборнику* и *Јужнословенском филолоу* базни су део укупног фонда прилога о црногорским дијалектима и пребогат корпус који садржи обавештења о свим сегментима црногорског дијалекатског језичког система којим се комплетира дијалекатска слика српског језика.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Богдановић 2007: Недељко Богдановић, „Досадашња проучавања говора југоисточне Србије“, *Годишњак за српски језик и књижевност*, XIV/7. Ниш, 95–102.
- [2] Ивић 1956: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и шикоавско наречје*. Нови Сад.
- [3] Ивић 1984: Павле Ивић, „Осврт на лингвистичке методе досадашњих проучавања црногорских народних говора“, *Црногорски говори. Резултати досадашњих истраживања и даљи рад на њиховом проучавању*, Зборник радова. Титовград: Црногорска академија наука и умјетности, 31–37.
- [4] Ивић 1991: Павле Ивић, „Осврт на лингвистичке методе досадашњих проучавања црногорских народних говора“, *Изабрани оједи III, Из српскохрватске дијалектологије*. Ниш: Просвета.
- [5] Ивић 1994: Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти, Њихова структура и развој. Прва књига: Ојшћа разматрања и шикоавско наречје*. Целокупна дела Павла Ивића III. Сремски Карловци — Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- [6] Ивић 2001: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад.
- [7] Окука 2008: Miloš Okuka, *Srpski dijalekti*. Zagreb: Prosvjeta.
- [8] Пецо 1978: Асим Пецо, *Прејлед српскохрватских дијалеката*, Београд.
- [9] Пешикан 1979: Митар Пешикан, „Један општи поглед на црногорске говоре“, Зборник за филологију и лингвистику, XXI/1. Нови Сад: Матица српска, 149–169.

- [10] Пешикан 1984: Митар Пешикан, „Правци диференцирања и класификације црногорских говора и неки проблеми њиховог проучавања“, *Црногорски говори. Резултати досадашњих истраживања и даљи рад на њиховом проучавању*, Зборник радова. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, 49–57.
- [11] Ђупић 1984: Драго Ђупић, „Библиографија говора Црне Горе“, *Црногорски говори. Резултати досадашњих истраживања и даљи рад на њиховом проучавању*, Зборник радова. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, 97–128.
- [12] Ђупић 1996: Драго Ђупић, „Дијалекти“, *Српски језик на крају века*. Београд, 159–170.
- [13] Чиргић 2013: Adnan Čirgić, *O proučavanju crnogorskih govora do polovine XX vijeka*. <http://www.maticacrnogorska.me/files/53/12%20adnan%20cirgic.pdf>, 20. 5. 2019.
- [14] Чиргић 2017: Adnan Čirgić, *Proučavanje crnogorskih govora od polovine XX vijeka*. <http://www.maticacrnogorska.me/files/69/13%20adnan%20cirgic.pdf>, 20. 5. 2019.

Tanja MILOSAVLJEVIĆ

TYPES OF MONTENEGRIN SPEECH IN THE JOURNALS SRPSKI
DIJALEKTOLOŠKI ZBORNIK AND THE JUŽNOSLOVENSKI FILOLOG

Summary

Of all the Stokavski speeches, those of Montenegro have proportionally been described most extensively, and the reason for all the scientific interest in these speeches Ivić finds in their strong differentiation, in the diversity and wealth of the linguistic manifestations (Ivić 1991: 225). An important factor which has contributed to the quantity and quality of the analysis of the linguistic material from the Montenegrin areal is that in that field, the most active and most deserving dialectologists were from Montenegro, who took a professional approach to their native tongue and scientifically represented it within the framework of the general image of dialectological activities in the field of the Serbo-Croatian language. The focus of this article are papers on the types of Montenegrin speech which appeared in two prestigious linguistic journals published by the Serbian Academy of Sciences and Arts SASE — the *Srpski dialektološki zbornik* (the Serbian Dialectological Journal) and the *Južnoslovenski filolog* (The South Slavic Philologist). Within a time span of eighty years (from 1927 until 1997) these journals published forty monographs dedicated to the description of certain aspects of the linguistic structure of various types of Montenegrin speech, two dictionaries (*Rečnik Zagarača* (A Dictionary of the Zagarač language) and *Rečnik Kuča* (A Dictionary of the Kuči language)), lexicographic material from Piva and Vasojevići, the structure of the speech of Spič, papers on certain phonetic and morphological occurrences in the local speeches, on the features of the language of Njegoš, and numerous overviews and texts which are thematically linked to the dialectological area of Montenegro. The overview of the papers printed in the

two leading linguistic national journals indicates the significant presence of types of Montenegrin speech in the dialectological descriptions of Serbian national speech, with an imbalanced dynamics in various periods. Linguistic material from the area of Montenegro dominates the period when Belić was the editor of these publications, and was intensely presented in the period from 1965 until 1997, which we can refer to as „the Ćupić era“, while during the early 2000s, the frequency of occurrence of papers on the various types of Montenegrin speech decreases in the SDJ and SSP.

Key words: various types of Montenegrin speech, *Srpski dialectološki zbornik*, *Južnoslovenski filolog*